

УДК 37.0

НӘЗИПА ҚҰЛЖАНОВАНЫҢ ОҚУ-АҒАРТУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ

Г.Т.Каненова, Д.Сейдалықызы

**Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық
институты**

Қазақ қашан да қызын құрметтеген халық. Ағасының сауытын сұрап киіп Бопай ханым болып жауға шапты, көз жұмған ерінің орнын білдірмей, Айғаным болып ел басқарды, той мен мерекенің көркі Дина болып өнерді асқақтатты, қара сөз бен қызыл тілдің арқасында Ұлбике, Сара болып сөзін мәңгі аңыз етіп қалдырды. Сондай аяулы есімдердің бірі – Нәзипа.

Нәзипа Құлжанова қазақтан шыққан тұңғыш қаламгер әйел, талантты аудармашы, ұстаз. Қазақ топырағындағы журналистика өнерін тұңғыш меңгерген, әнші, мәдениет қайраткері, халықтың ауыз әдебиеті мен музыкасын зерттеп, оны А.Затаевич пен А. Бимбоэске нотаға түсірткен үлкен талант иесі Нәзипа Құлжанова 1887 жылы Торғай облысы, Жангелді ауданы қазіргі «Торғай» кеңшары жерінде сатушы отбасында дүниеге келген. Балалық шағы қазақ ауылынды, еңбекші бұқараның ортасында өткен.

Талантты жас Торғай қаласындағы қазақтың тұңғыш ағартушы – педагогы, демократ, ақын – жазушысы Ы.Алтынсарин іргесін қалаған орыс-қазақ мектебінен тәлім алып, Ахмет Байтұрсыновтың қамқорлығы мен қолдауын көрген. 1902 жылы Қостанай қаласының Қыздар гимназиясын бітіріп, 1903 -1904 жылдары қайта Торғай қаласына келіп, өзінің жастығына қарамастан, 15 жасында әйелдер училищесінде мұғалімнің көмекшісі болып қызмет еткен. Елдің қоғамдық саяси қызыметіне белсене араласып, өзінің зерделігімен, қабілеттілігімен көзге түседі. Ленинград қаласындағы архив мәліметтеріне қарағанда, гимназияда 5 қазақ қызы оқыған. «Сағызбаева Нәзипа прогимназияның барлық 4 жылдық курсы бітіріп шықты, сабақты өте жақсы оқыды, тәртібі тамаша еді. Құрстың бірінші оқушы болып аяқтады» делінген, бұл деректер Н.Құлжанованың гимназияны үздік бітіргендігін айқындап тұрғандай.

Нәзипа өзінің жұбайы Нұрғали Құлжанов екеуі Семейде 1905 жылы мұғалімдер семинариясында жұмыс істейді. Нұрғали Құлжановтың өмір тарихы Нәзипаныкіне ұқсас. Нұрғали Құлжанов 1870 жылы Жангелдина ауданына қарасты Қошалақ ауылында дүниеге келген. Ыбырай мектебін үздік аяқтап, Орынбордағы мұғалімдер мектебін 1893 жылы бітірген.

Ерлі-зайыпты Құлжановтар 1905-1920 жылдары Семей қаласындағы оқытушылық қызметке халық-ағарту, мәдени-әдеби жұмыстарымен айналысады. Білікті де, сауатты мамандар осында орыс географиялық қоғамына мүше болып кіреді. Белгілі жазушы Сапарғали Бегалин

«Құлжановтар семинариядан қолы бос уақытта түрлі қоғамдық жұмыстармен айналыса жүріп те, бір-екі сағат үйдегі біздерге сабақ беріп үлгеруші еді» -деп еске алады.[1] Шығыс әйелдері съезін ұйымдастырушылардың бірі. Семейде әдебиет және мәдениет саласындағы істерге жетекші болды.

Назипа Құлжанова көшпелі қазақ елінде бұрын – сонды айтылмаған, жазылмаған бала тәрбиесінің жаңа түрін айтып берді. Оның бұл еңбектері «Қазақ балалар педагогикасының» алтын қорына қосылды. Бұл жайт ұстаздың «Бала күтімі», «Баланың өміріне күннің сәулесі, таза ауа аса қажет», «Баланың аурулары» кітабында балалардың табиғи қалпын бұзбай мінсіз баулу, оған өскен ортасының әсері, балдырғанның мінез – құлқын, іс – әрекетін қалыптастыру, оның сезім мүшелерінің ақаусыз дамуы, баланың жаратылысқа еркін қызықтауын өркендету, зейін, зерде, қабілет, түйсік туралы жан-жақты, терең, әсерлі баяндалған. Ол «Баланы аурудан сақтандыру» деген еңбегінде жас баланы уақытымен тамақтандыру, оны таза ауада ойнату қажеттілігі, баланың еркіндігін, табиғилығын дамытудың мәні зор екендігі дәлелді баяндалған. Оны педагогикалық еңбектері 1993 жылы толық жинақталып, «Халқыма деп іс қылдым» деген атпен жарияланды. Бұл Қазақстан оқу комиссариатының тәрбие бөлімінің нұсқауымен және арнайы тапсырысымен жазылған алғашқы авторлық туынды. Ұстаз балалар сахнасының тәрбиелік мәнін жоғары бағалап, кештер мен кездесулер, қойылымдар ұйымдастырды [2].

Сонымен қатар, Италия балбақшаларының балаларға арналған құрал-жабдықтармен талапқа сай қамтамасыз етілгендіктерін, Швейцарияның Цюрих қаласындағы тастан жасалған мектептің бір жағында мектепке жасы толмаған балалардың үйі бар екендігін және оның балалардың жас шамасына сай құралдармен жабдықталғандықтарын бейнелейді.

Шотландиядағы Эдинбург қаласындағы балалар бақшасын өз алдына ерекше етіп көрсеткен. Ол жерде күнделікті, таңертең ашық далада балалар бастары қосылғанда, кешкісін үйлеріне қайтарда бір – біріне «Амандық өлеңдерін» айтады дейді.

Назипа Құлжанова Еуропа елдеріндегі балалар бақшаларының өмірін үлгі ете отырып, күншығыстағы Жапония мемлекетіндегі балалар тірлігін де әңгімелейді. Автор өзінің еңбектерінде ең бастысы бірігіп ойын ойнау, еңбекке дағдыландыру, тазалыққа, реттілікке, ұйымшылдыққа баулу, балалардың ойына, жас межесіне, қабылдау ерекшеліктеріне барлық жұмысты бағындыру, дәрігерлік бақылауда болуын қадағалау, өлең айту, сурет салу тағы басқа өнерлерін дамыту мәселелеріне көңіл бөледі. Болашақтағы қазақ балалар бақшасы сондай болса екен деп армандайды.

Ол мектеп жасына толмаған бала тәрбиесінде ойынның ерекше қызмет атқаратындығына айрықша көңіл бөліп, былай деген: «Балаға керегі – ойын. Ең мағыналы, пайдалы мектебі, бар қызығы ойын. Ойында бала көрген – білгендеріне еліктейді, үйренгендерін нығайтып, бекітеді».

Н.С.Құлжанованың ағартушылық, ұстаздық, қайраткерлік еңбегінің тағы бір көрінісі 1927 жылы Қызылорда қаласында 5000 данамен басылып шыққан – «Ана мен бала тәрбиесі» кітабы. Бұл кітап педагогтарға, тәрбиешілерге, ересектер мен балалар дәрігерлеріне анықтамалық кітап ретінде ұсынылған.

Нәзипа Құлжанованың дәрігерлік арнайы білімі жоқ болса да көптеген әдебиеттерді ақтара келе, бала мен ана денсаулығына қатысты пайдалы кеңестерді рет – ретімен оқушысына, қалың көпшілікке ұсынып, қазақ тарихында есімін қалдырған еліміздің көрнекті ұстазы.

Нәзипа Құлжанова аға жолын қуып, «ертеңі үшін» қызмет етті. Сол кезеңдердегі ақындар шығармаларынан жан – жақты талдау жасады.

Ол алғашқы абайтанушылардың бірі. Оған дәлел – 1914 жылы 26 қаңтарда Семей қаласында Абай Құнанбаевтың қайтқанына 10 жыл толуына орай ұлы ақынды еске түсіру кешін ұйымдастырды. Кеште ақын өмірі мен шығармашылығы жөнінде баяндаманы Назипаның өзі жасап, одан кейін Абай өлеңдері оқылады. Бұл кеш туралы «Айқап» журналында да жазылды.[3]Нәзипа ханым осы кеште сөйлеген сөзінің аяғында Абайды туғызған қазақ даласы, тағыда талай Абай секілді, бәлкі одан да артық данышпандарды туғызар дегенде тыңдаушы қазақтардың жүйкесі босап, көзіне жас алғандарда болды, деп хабар берді. «Ол кеш бірінші қазақ ақынының құрметіне жасалған алғашқы әдебиет кеші болып һәм бірінші қазақ әйелі (Нәзифа ханым Құлжанов жамағатының) майданға түсіріп берген өрнегі»-деп жазды 1914 жылы «Қазақ» газетіне Міржақып Дулатов [3].Қазақтың ұлттық ойындарының кешін өткізуге әскери губернатордан рұқсат сұрап, 1915 жылы 13- ақпанда Нәзипа тағыда бір сауық кешін өткізеді. «Ойын-сауық ұйымдастырушы Нәзипаның ондағы мақсаты-қазақ әйелдерінің бетін ашып, мәдени- ағарту жұмыстарына қатысу бастамасы еді» дейді Мұхтар Әуезов. Мақтаса мақтауға тұрарлық Нәзипаның игі істерінің бірі жағдайы төмен оқушыларға көмек көрсеткені еді.

Құлжановтардың тәрбиесін көрген Сапарғали Бегалиннің «Замана белестері» кітабында былай деп жазады. «Ойынды аяқтап, қазақ ұлт әдебиеті ойын кешінің тұңғыш шымылдырығын ашқан ерлі-зайыптылар Семей жұртшылығына бұрынғыданда абыройлы көріне бастады. Ойынның артынан сол кешке жиналған 918 сом ақша қазақтың мұқтаж оқушыларына таратылды. Мысалы: Петербургта оқитын, Томда, Орынборда, Қазанда т.б жерлерде оқитын мұқтаж оқушылардың тізімі жасалып, соларға жіберілді. Түнек заманның түнерген бұлтынан жалт еткен сәулесіндей Семей оқушылар даярлайтын мектептің оқытушысы Нұрғали Құлжанов, оның жары қазақтың сол кездегі аса мәдениетті оқыған қызы Нәзипа Құлжанова осындай бір игілікті істі бастаған еді».

Нәзипа екі тілде бірдей жүйріктігімен де көзге түсті. Оның орыс тіліне жетіктігінің арқасында орыс және Еуропа әдебиетінің кейбірі қазақ тіліне аударылды. Сонымен қатар, Абай, Ыбырай, Ғабиттердің шығармаларын тұңғыш рет орыс тіліне аударған да Нәзипа болатын. 1915 жылы «Сибирский студент» журналында Семей оқытушылары

семинариясының оқытушысы В.Белоседов: «Орысшаға Алтынсарин өлеңдерінен маған белгілісі «Көктем», Абай өлеңдерінен «Махаббат туралы». Бұл екі өлеңді орыс тіліне аударған қазақ қызы Нәзипа Құлжанова» - деп жазды [4].

Торғай зиялыларының өткен ғасыр басындағы жарық жұлдыздарының бірі ретінде саналатын Н.Құлжанованың өмірі мен қызыметі арнайы зерттеулерге тұрарлық өмір. Елі үшін қызымет еткен Н.Құлжанова туралы көрнекті ақын-жазушылар М.Кәкімжанова, С.Бегалин, Т.Жұртпаев, Р.Сыздықова, С.Кенжеахметов т.б. еңбектер жазды.

Туған халқы үшін өшпес із қалдырған Н.Құлжанова 1933 жылы 21 тамызда Алматы қаласында дүниеден өтті. Қазақтың аяулы қызының еңбектері ғылыми - педагогикалық еңбектердің қатарында алар орны өзгеше, Қазақ зиялыларының бірі ретінде Назипа Құлжанованың рухани, тарихи танымының жоғары екендігін байқаймыз.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Б.Ж.Әбжаппарова. П.Құлжанованың мәдени ағартушылық қызыметі // Арқалық, 2001 ж. 19-21 бет
2. «Торғай жазушылары» (Анықтамалық) Арқалық, 1991ж
3. Ө.Жәнібеков. «Тағдыр тағылымы» А., 1996 ж
4. «Н.Құлжанова және Ресей географиялық қоғамы» // Қазақ тарихы 2003ж №3, 21-22 б